

H. Martensen: „Socialisme og Kristendom“.

Af N. C. Frederiksen.

Det er en Selvfølge, at dette Skrift af den berømte Forfatter er vel skrevet, og at adskillige af hans almindelige Bemærkninger ikke ere uden Sandhed.

Dog er der allerede i de almindelige Betragtninger meget Urigtigt. Forf. stiller Individualismen og Socialismen overfor hinanden for at dømme dem imellem. Individualismen er ham ensbetydende med Nationaløkonomien, som han navnlig synes at kjende og bedømme efter Adam Smith. Nu er det imidlertid meget uheldigt, at Forfatteren i Virkeligheden kjender meget Lidt til Adam Smith. Han bebrejder ham og Nationaløkonomerne efter ham, at de bygge Samfundet paa Egoisme. Men han er da aabenbart bl. A. aldeles ubekjendt med, at Adam Smith endogsaa selv betegner sin Fremstilling af Formuelæren som en Abstraktion, hvor han kun for større videnskabelig Indsigts Skyld bliver staaende ved Selvinteressen og ser bort fra det virkelige Livs andre Motiver, ja at hans berømte Fremstilling af Læren om Nationernes Velstand endogsaa af ham selv blev suppleret med en lige saa omfattende Fremstilling af hele den Side af Menneskenes Liv, der styres af Sympathiens Love. Dernæst gaar det selvfølgelig heller ikke an at bedømme en Videnskab

efter dens ældste Fremstiller fra Slutningen af forrige Aarhundrede, om hvilken tilmed Forfatteren selv fremhæver, hvorledes han umulig kunde undgaa at være paa- virket af sin Tidsalders særegne Retning. Jeg skal ikke her dvæle ved, hvorledes adskillige af de betydeligste nyere økonomiske Forfattere, saasom Stuart Mill i Eng- land og ikke faa tyske Professorer, endogsaa i en meget høj Grad ere paa- virkede af Socialismen, men skal kun indskrænke mig til den Bemærkning, at selv Udenfor- staaende dog maatte kunne sige sig selv, at en Videnskab som den sociale Økonomi umulig kan være uberørt af hele Nutidens strænge Realisme og øvrige almindelige videnskabelige Fremskridt.

Forfatteren indlader sig imidlertid tillige med det virkelige Liv. Det er navnlig heri, han ikke har været heldig.

Den Tilstand, hvori vor Almue befinder sig, er efter Forfatterens Mening slet. Dette er sikkert nok. Vi ere sandsynligvis baade i vor Anerkjendelse af Onderne og i vore Fordringer om Forandringer tilbøjelige til at gaa langt videre end Biskop Martensen. Men Forf. frem- stiller Nutidens Brøst i et aldeles falsk Lys, idet han navnlig ikke blot lader den staa tilbage for den Fremtid, der skal skabes, men idet han tillige langt fra sætter den tilstrækkelig over Fortiden.

Almuens Stilling var ikke alene elendig i den he- denske Oldtids Slaveri, men den var ogsaa i højeste Grad slet under det kristne romerske Kejserdømmes tyranniske Stat saavel som ogsaa under hele Middelal- derens forskjellige Former af Afhængighed. Hvorledes levede ikke den talrigste Del af Folket, Bøndestanden? Lavene kunde være til en vis Fordel for de Mestere, i

hvis Interesse Privilegierne vare fastsatte; men hvorledes opofredes ikke Lærlingerne saa vel som ogsaa de Klasser, der holdtes ude af dem, for nu ikke at tale om hele Befolkningens Interesse? Hvorledes holdt ikke Lavene som det hele øvrige System af Afhængighed i Almindelighed den industrielle Udvikling nede, medens i flere Lande Trostvangen og den religiøse Ufordragelighed næsten ganske tilintetgjorde de Fremskridt, der i visse bevægede Tider vare gjorte? Behøve vi at afmale hele Billedet af Lenstiden med Bondeopstandene, Hungersnød osv.? Hvor strænge vare Lovene mod Betlerne ikke endnu saa sildig som ved Protestantismens Indførelse i England, da man alene for Omstrejferiets Skyld i Tusendvis brændemærkede Folk, gjorde dem til Slaver for Livstid eller endogsaa hængte dem op i Galgerne; og hvorledes var Tilstanden endnu ikke under Ludvig den Fjortende i Frankrig, da man sendte Tiggerne paa Galejerne, og da talrige Klasser af Folket led ligefrem Hunger; hvorledes saa det ikke endelig ogsaa ud i Tyskland under Trediveaarskrigen? Var ikke hos os selv Størstedelen af den nuværende Middelstand, Gaardmændenes, Stilling endnu mod Midten af forrige Aarhundrede i Virkeligheden gennemgaaende slettere, end vore Arbejders er det nu? I enkelte tidligere Perioder have de vel haft det bedre; men naar man taler om Bondestandens herlige Stilling i gamle Dage og senere Nedsynken i Vornedskab og Stavnsbaand, glemmer man dog altfor ofte, at Bondestanden kun til Dels ere Efterkommere af Oldtidens frie Mænd, til Dels ogsaa stamme fra de frigivne Trælle.

Naar Biskop Martensen taler om de Ulykker, Nutiden har bragt ind i Verden, angriber han især den fri Konkurrence. Den har efter hans Mening bragt Ulykke og

Elendighed over Flere, end den har bragt Velstand; den er Skyld i, at Nutidens Arbejdere ere næsten lige saa afhængige som Oldtidens Slaver. Forf. mener, at de smaa Ejendomsbesiddere, smaa Handlende og andre Smaafolk tabe ved Siden af de store; han ser ikke, at Omsætningen forbinder de forskellige Parter til begges gjensidige Fordel. Kapitalen er for ham et uhyre Monopol, der nu undertrykker Verden. Selv Luther, der ikke altid var nogen stor Nationaløkonom, taler dog i de Citater, som Martensen anfører af ham om de store Handlendes urigtige Adfærd m. M., langt fornuftigere; han synes dog navnlig at sigte til den i Virkeligheden monopolistiske og umoralske Handlemaade, som unægtelig mange af Nutidens Børsfolk ikke mindre end Fortidens gjøre sig skyldige i, og som i vore Dage kan antage større Former som Følge af Omsætningens Udvikling og det store ukyndige Publikums Deltagelse i Spekulationen. Martensen taler paa det Stærkeste mod Fabrikerne og mener, at det især er dem og det dermed følgende Maskinvæsen og delte Arbejde, som undertrykker Arbejderne og lader dem føre et aandløst og glædeløst, nedbrydende og sjælsløvende Liv.

Men hvor lidet stemmer dette ikke med det virkelige Liv? I det store industrielle Liv finder man fuldt op af alle Yderligheder, ogsaa af store Misbrug, der med Rette dadles og søges ændrede. Men hvor ofte har man ikke paavist, hvorledes navnlig selve Fabrikarbejderne gennemgaaende have en langt bedre Stilling end de andre Arbejderklasser? I selve England er det allerede længe siden, at den fabrikdrivende Del af Landet i Gjennemsnit havde mindst en halv Gang saa høj Arbejds løn som de rent agerdyrkende Distrikter; det er her, som dog

ellers i den sidste Tid er bleven almindelig bekjendt, at den meste Elendighed findes trods al faderlig Omsorg fra Præsteskabet og fra Godsejerne. Selv hos os har jo for nylig Prof. Will. Scharling i dette Tidsskrift kunnet paavise efter de nyeste indsamlede statistiske Oplysninger, at Fabrikarbejderne vare de bedst lønnede og tillige arbejdede kortere Tid end de andre Arbejderklasser. Især tjene netop de Fabrikarbejdere, der ere beskjæftigede ved Maskinerne, mest — af den simple Grund, at de gjøre Samfundet mest Nytte; det er Kniplepiger, Syersker, Haandvævere, som have det slettest; og det er, tvært imod hvad Biskop Martensen siger, ogsaa paavist, at selve Symaskinen har forbedret Syerskernes Løn, idet den har sat dem i Stand til at gjøre Samfundet større Nytte. Fabrikarbejderne ere i Almindelighed i Virkeligheden netop mere uafhængige og have i Almindelighed heller ikke saa stor Risiko for at være ubeskjæftigede som de fattige smaa Haandværkere. Hvor mangen Husmand er ikke langt mere afhængig af den Bonde, hos hvem han arbejder, og til hvem han er bunden ved Gjæld, end Arbejderen i den store Fabrik er det af sin Herre? Det er ikke længere siden end i min Barndom, at jeg erindrere, hvorledes Husmændene vare vel tilfredse med om Vinteren ved Skovarbejde at tjene 28 Sk. om Dagen paa egen Kost; saa Meget tjente de ikke engang hos Bønderne. Det sædvanlige Fabrikarbejde er vistnok næppe saa usundt som meget sædvanligt Landarbejde, saa som visse Arter af Tørvegjøring, til visse Aarstider Grøftegravning m. m. M. Og naar Forf. taler om Børnene i Fabrikerne i Sammenligning med dem paa Landet, turde det dog være, at hans Dom vilde falde noget anderledes ud, naar han i Stedet for de tyske Socialisters og ka-

tholske Præsters Bøger, hvorfra han har hentet sin nuværende Dom, blot paa sine Visitatser vilde se lidt nøjere paa Konfirmandernes Ansigter og Udtryk; i mange sjællandske Landsbyer vilde han allerede paa Børnenes Størrelse kunne se, hvem der var Børn af Gaardmænd og hvem af Husmænd. Og hvor mangen en Vogterdreng lider ikke ganske anderledes ondt paa Sjæl og Legeme end de fleste Børn i vore Fabriker? Og har Biskoppen nogensinde besøgt en stor Fabrik uden at faa det Indtryk, hvorledes Virksomheden der paa engang befrier Menneskene netop fra det haardeste og mest sløvende fysiske Arbejde og tillige paa mangfoldige Maader bidrager til at fremme Livlighed og Intelligens? Er ikke ogsaa det karakteristisk, at det er Fabrikbefolkningen, der overalt afgiver det store Antal Læsere af disse Aviser, som Biskoppen dog næppe alle vil anse for at være af det Onde? Alt dette og meget Andet, der er gammelt for de fleste Andre, som nuomstunder tænke, end sige for dem, som skrive om disse Spørgsmaal, synes den ærede Forfatter at være aldeles ukjendt med. Selv hans katholske Kilder, Périn i Löwen og den afdøde Reischl i München, have trods al deres Uvilje mod den protestantiske engelske Udvikling dog i det Hele en ganske anden Indsigt i disse Forhold.

Forf. angriber den «liberale Stat», som efter hans Mening har vist sig uskikket til at løse Opgaven med sin fri Konkurrence, denne «extreme Individualisme», som efter ham er «den bestaaende og herskende i Staten», og under hvilken «Forvirringen med hver Dag stiger». Det er Sætninger, som øjeblikkelig vandt Gjenklang, og som i Folketingets Sal strax bleve gjentagne af Grev Holstein-Ledreborg og af Thomas Nielsen ved deres Mo-

tivering af det bekjendte Forslag om Understøttelser, dette vidtgaaende sociale Forslag, som vi, hvor meget der end kan være at sige paa det, ganske vist paa ingen Maade ville sammenligne med Biskop Martensens praktiske Ideer. At sige, at Friheden er Skyld i Ulykkerne, er intet tilstrækkeligt Bevis. Men der findes ingensomhelst nærmere Paavisning af, hvorledes Friheden har haft denne Virkning. Thomas Nielsen gjorde dog et lille Forsøg paa en vis nærmere Paavisning, idet han erindrede om, at Daglejernes forholdsvisse Tal var steget i den nyeste Tid, og at dette ogsaa til en vis Grad var Tilfældet med Antallet af Fattiglemmer. Han lagde kun ikke Mærke til, at Forøgelsen i Antallet af Daglejere ikke blot er karakteristisk for den ny Tid efter Ophævelsen af Lavene og andre slige Indretninger, men at det har været et konstant Forhold lige fra Frigjørelsen i Slutningen af forrige Aarhundrede; det er ganske vist lige saa meget et Udtryk for Arbejdernes større Selvstændighed, hvad der saa meget tydeligere viser sig derved, at Forøgelsen i Daglejernes Tal i Almindelighed er ledsaget af en tilsvarende Formindskelse i Antallet af faste Tjenestefolk. At Fattigunderstøttelse og til Dels ogsaa de Fattiges Tal bliver større, er i visse Perioder netop et Udtryk for den større Velstand og Humanitet; glemmer man denne Betragtning, maatte man tro, at Tilstanden var allerbedst, da der slet ikke existerede nogen offentlig Fattigunderstøttelse. Men Biskop Martensen gjør endogsaa slet intet Forsøg paa Bevis; han indskrænker sig til en simpel Fordømmelse. Det vilde ganske vist heller ikke lykkes Biskoppen i det Enkelte at vise de indførte Friheders Fordærvelighed. Vi, som dog anvende en Del af vort Liv med at undersøge disse Æmner, bilde os tvært imod ind, at vi gjeunem-

gaaende kunne paavise de heldige Virkninger af den indførte Frigjørelse ligesom ogsaa de skadelige Følger af megen af den Tvang, der endnu staar tilbage. Sammenligner man Landene, pleje de Fleste dog ogsaa at indrømme, at Stater som Schweiz, Holland, England, Nordamerika, i alt Fald skyldte en Del af deres Velstand og øvrige store Udvikling til den der tidlig indførte økonomiske Frihed. Vi skulle ikke nærmere anføre de mange udmærkede Forfattere, der have belært Verden om Udviklingen saa vel i de forskjellige Lande som til de forskjellige Tider; men vi kunne dog ikke undlade særlig at erindre Biskoppen om de udmærkede Fremstillinger af Léonce de Lavergne, der ogsaa kjendes af den danske Læseverden, af den konservative Léonce de Lavergne, det udmærkede Medlem af højre Centrum i den franske Nationalforsamling, som forlængst havde været Medlem af den franske Regering, hvis hans Helbred havde tilladt ham det, hvori han viser, hvorledes netop disse Principer af 1789, som Biskoppen saa ivrig angriber, stadig hver Gang de have været fulgte, hvilket navnlig har været Tilfældet under Frankrigs konstitutionelle Kongedømme, overalt i alle Egne og i alle Samfundsklasser have frembragt Velstand og Lykke; ganske anderledes med Grundsætningerne af 1790 og 1792, Anarkiet saa vel som Despotismen. Det er da heller ikke godt at fatte, at ikke den ydre Frihed, denne Betingelse for Udvikling af Kraft og for al Fremvæxt, at den ikke i det Mindste maa være et nødvendigt Led i den hele menneskelige Udvikling og Fremskridt.

Uheldigst er dog Biskoppen, hvor han vil uddrage det praktiske Resultat. Vi erindre ikke herhjemme at have læst noget mere Forkert og Upraktisk end det, Forf. her fremstiller som «den ethiske Socialisme» og som

Kristendommens Bud. Det staar under de danske Socialisters Fremstillinger. I Poul Geleffs Foredrag var der altid en hel Del Sandt og Rigtigt blandet ind i det Forkerte. Her er omtrent Alt saa urigtigt, som det kan være.

Det er os ikke klart, om Forf. vil have Lav indførte igjen; han anbefaler Foreninger, organiserede af Arbejderne selv og derefter sanktionerede af Staten og betegner selv dette som en Gjenopliven af Fortidens Lav; det vilde ganske vist — saaledes som man da ogsaa har set det i England og andetsteds, uagtet Foreningerne paa ingen Maade ere naaede til at faa den offentlige Magts Sanktion — være Lavene i deres mest eksklusive egennyttige Form, med det mindst mulige Hensyn til Publikum og til hele Samfundet. Men Forf. vil navnlig have Arbejdslønnen reguleret af Staten. I den Grad gaar han tilbage ind i Middelalderen. Vi ville ikke her docere om Udbud og Efterspørgsel, om Befolkningsforhold, Arbejdets Kostbarhed og alle de andre Bidrag til denne Sags Belysning, som Videnskaben forlængst har givet. Her kun en ganske jævn praktisk Betragtning. Jeg har tilfældigvis én Gang før paa et stort Arbejdermøde, for et Par Aar siden ude i Lyngby, optraadt mod denne Regulering af Arbejdslønnen. Nogle velsindede og forøvrigt praktiske Mænd havde der opstillet et Forslag om en stadig fortsat offentlig Bekjendtgørelse af en Slags Normalarbejds løn til almindelig Efterlignelse; det var ganske vist et Forslag hundrede Gange fornuftigere end Biskop Martensens. Jeg husker meget levende, hvorledes jeg den Gang ventede at blive hysset ud, da jeg i den store bevægede Masse optraadte mod et saadant Forslag, stillet i Arbejdernes Interesse. At det Modsatte blev Tilfældet, at jeg derimod strax vandt Arbejdernes Øre og livlige Bifald, kom ikke alene af, at jeg

behandlede visse socialistiske Ideer nogenlunde høfligt; men Arbejderne forstod mig aabenbart overordenlig godt, da jeg søgte at fremhæve Følgerne af et saadant Forsøg paa kunstig at bestemme Lønnen. Jeg spurgte dem, om de troede, at de fik Arbejde, naar der saaledes skulde gives højere Løn, end Arbejdsgiverne behøvede at give, om de troede, at saa Bønderne ikke vilde indrette sig anderledes, holde flere faste Folk i Stedet for at bruge Daglejere eller helt lade være at udføre mange Arbejder, om disse saa ikke til langt større Skade for dem selv langt oftere vilde komme til at gaa ledige; jeg erindrede dem om, hvorledes jeg selv paa en Ejendom, jeg havde haft der i Egnen, havde brugt at have Arbejde med at slaa Sten for dem, der kom om Vinteren og søgte det, fordi de ikke havde andet Arbejde; det var lavt betalt, og dog troede jeg derved at have gjort nogen Nytte. Arbejderne forstod saa overmaade godt, at det ikke gik an paa den Maade kunstig at gribe ind i de naturlige Forhold. Men den udmærkede theologiske Forfatter, Sjællands Biskop, anerkjender hverken Videnskaben eller det praktiske Livs Erfaring. Den ærede Forfatters fuldstændige Ukyndighed paa det sociale og økonomiske Omraade viser sig dog maaske endnu stærkere, naar han fra Arbejdslønnen gaar over til at tale om Renten; det er som om hele det Fremskridt, som hos os i alt Fald den dannede Verden forlængst har gjort med Hensyn til disse Spørgsmaal, er gaaet ham sporløst forbi. Han vil ikke alene have en Grænse for «Aktiesvindel», hvad man jo nok kan forstaa, at Folk kunde ønske, men hvad man ganske vist ikke saa let kan tænke sig udført paa en heldig Maade i det praktiske Liv. Han vil endogsaa igjen have en fast Rentefod — uden Hensyn til al den Uretfærdighed, der derved begraas mod alle

de Enker, Faderløse, gamle Folk og utallige Andre, der ere henviste til at leve af Fortidens Arbejde, uden Hensyn til den Skade, som derved gjøres driftige Folk, der bedst kunne bruge Pengene og mest behøve dem, men som derved forhindres i at faa dem. Han ser ikke, at han derved skaber Aagerformer og Aagerkarle. Hvor høj skal saa Renten være? Er det 4, 5 eller maaske $4\frac{3}{4}$ pCt., som Kristendommen og Ethiken kræver? Hvorfor ikke lige saa godt give Pengene helt gratis, som Proudhon vilde det? Det Ene vilde omtrent være lige saa fornuftigt som det Andet.

Socialistisk som Biskop Martensen er det i sine Forslag, ligger det nær at sammenligne ham med de andre socialistiske Forfattere, vi i den nyeste Tid have set fremtræde i vort Fædreland. Lad os f. Ex. tage Holger Drachmann, der af Alle anerkjendes som en begavet Forfatter, men som visselig er yderst radikal og i alt Fald paa mange Punkter stærkt berørt af Socialismen. Drachmann saavelsom vore andre Socialister mangle Kundskab og Indsigt i Samfundsforholdene; men deres Uvidenhed er ganske vist næppe saa stor som Biskop Martensens. Socialismen er paa en vis Maade et stærkt Udtryk af visse Fordomme, der hos os maaske nærmest ere trængte ind ved en vis Del af den tyske Literatur; ogsaa Biskop Martensen er i høj Grad opfyldt af disse Fordomme. Socialismens værste Sætninger i social og økonomisk Henseende, dem, hvorved den især viser sin fuldstændige Uvidenhed, og hvorved den tillige i Særdeleshed gjør Skade i det virkelige Liv, er netop dem, som Biskop Martensen gjør sig til Talsmand for. Han gjentager saadanne Fraser som, at det er «Kapitalen», der «bringer Utallige i en Tilstand, der i det Væsenlige ikke er forskjellig fra Slavernes i den gamle Verden». Det er, naar man paa

denne Maade taler om «Pengemagten», om «den moderne Jødedom», at man ophidser Klasse imod Klasse, at man taler til Hadet, Misundelsen og de andre onde Magter i Samfundet, kort sagt, det er netop det Skammeligste og mest Fordærvelige i Socialismen, som Forf. derved understøtter. Naar vi det Hele sammenligne vore socialistiske Forfatteres Fremstillinger med Biskop Martensens Betragtninger, tilstaa vi, at vi ubetinget foretrække de rigtige Socialisters. Hos Forfattere som Holger Drachmann, ja selv hos de egenlige Socialister, Forfattere af tredje og fjerde Rang, er der altid Kjærlighed til Fremskridt; der er Higen efter noget Bedre. De trænge til at blive bedre oplyste; men der er da ogsaa Anledning til at haabe, at man, naar bedre Indsigt erhverves, maaske allerede, naar man blot kommer til at drøfte de enkelte praktiske Spørgsmaal, fra denne Side kan vinde Kræfter, der mulig kunne gjøre Nytte. Iver efter menneskeligt Fremskridt er altid tiltalende og vil tillige i de fleste Tilfælde tilsidst medføre gavnlige Frugter. Men Biskop Martensen er ene og alene reaktionær og gjør i ált Fald det Indtryk at være uforbederlig Tilbagegangsmand. Det er socialistiske Sætninger og Forslag, han fremsætter; men det er dem, der tillige ere optagne af de mest yderliggaaende tyske reaktionære Junkere, af «Kreuzzeitungs»-Mændene Otto v. Gerlach og Hermann Wagener, som den højærværdige danske Forfatter gjengiver.

Ogsaa vi ere meget villige til at indrømme, at selve Grundlaget for vort nuværende Samfund sikkert vil undergaa betydelige Forandringer. Hvad enten vi se hen til fjærne Tider og de senere allerede skete Forandringer i den hele Tænkemaade som i de væsentligste Indretninger, eller vi undersøge Nutidens vilde Na-

tioner, ja endogsaa de forskjellige udviklede Civilisationer, der findes den Dag i Dag i Verden, kunne vi vanskelig værgе os imod den Forestilling, at endog Forhold som Familiens Ordning eller som vore religiøse Institutioner kan være Gjenstand for Ændring og Udvikling. Hvad er ikke allerede sket? Hvilken Forskjel gjør det f. Ex. ikke, om Skilsmisse anerkjendes eller ikke? Vi fra vort Standpunkt have i ethvert Tilfælde ikke det Mindste imod, at selv endogsaa saadanne Samfundets Grundpiller som Ejendom, Familie, Religion sættes under Debat, naar det kun sker med tilbørlig Kundskab og Alvor. Hvad der bør styrkes, kan kun blive styrket ved en slig Forhandling. Men fremfor Alt maa hvert enkelt Skridt, der skal gøres i det virkelige Liv, paa det Nøjeste undersøges i det Enkelte, i sin hele Sammenhæng, i alle sine Følger. Nu er imidlertid ogsaa Biskop Martensens hele Methode netop i denne Henseende det Modsatte af, hvad der er det Rette ved Behandlingen af slige sociale eller økonomiske Spørgsmaal. Han gaar frem omtrent paa samme Maade som Socialisterne, idet han opstiller visse Abstraktioner og slutter fra dem. Han opstiller abstrakt Individualismen og Socialismen og vil saa vilkaarligt og uden økonomisk Indsigt mægle dem imellem. Det er denne abstrakte Fremgangsmaade, som man før i Almindelighed har beskyldt os Professorer for at benytte, men som for Tiden sikkerlig endnu mere findes anvendt af lavere Klasser af Lærere, og som heller ikke ganske sjælden er karakteristisk for Kirkens Lærere. Det gaar imidlertid ikke an saaledes med Almensætninger og Talemaader at behandle det menneskelige Samfund med dets udviklede Forhold og dets mangfoldige sammensatte Kræfter. Der kræves Arbejde og Grundighed, og fremfor Alt maa hver enkelt praktisk

Spørgsmaal for sig undersøges og klares. Særlig finde vi den i nyeste Tid næsten altid løs [Behandling og Mangel paa ethvert positivt Resultat, naar Folk komme og ville løse «det sociale Spørgsmaal». Man reformerer ikke det menneskelige Samfund med almindelige Sætninger og Godtkjøbstalemaader. Der kræves her saa godt som nogetsteds Indtrængen i det Enkelte og anstrængt Arbejde. Naar man abstraherer, som Biskop Martensen her gjør det, bliver man i Virkeligheden revolutionær; naar man blot tager hvert enkelt praktisk Spørgsmaal ret for sig, bliver man nok paa rette Maade konservativ. Der vilde være meget vundet ved Forhandlingerne af disse Sager, naar man blot vilde lade os være fri for at skulle «løse det sociale Spørgsmaal». Vi for vort Vedkommende anerkjende slet ikke nogen saadan Opgave. Der er, der har været, og der vil altid være en Uendelighed af enkelte sociale Spørgsmaal; altid vil der paa de mangfoldigste Omraader være Fremgang at gjøre; altid vil der være Plads for en yderligere Udvikling.

Biskop Martensen nævner i Forbigaaende Trang til bedre Oplysning. Vi ere næppe enige med ham, naar han her fremhæver den tekniske Undervisning som den, der mere end anden Undervisning burde forbedres. Det Meste af Arbejderens særlige Dygtighed læres bedst i Livet, og den mest praktiske Undervisning gaar netop kun ud paa ganske i Almindelighed at lære og at udvikle. Vi have vistnok i det Hele et noget andet Ideal af Folkeskolerne end Biskoppen. Men vi ere fuldkommen enige med de Mænd, som ved flere Forhandlinger i Nationaløkonomisk Forening have fremhævet, at her er der en Opgave, som man næppe kan tage for stærkt fat paa, hvor Samfundet i Øjeblikket vanskeligt kan anvende for mange Midler.

Hvad burde der ikke gøres for Børnenes Undervisning og Opdragelse? Men det er rigtigt og træffende, naar det ved Behandlingen af denne Sag i den engelske Social Science Congres blev gjort gjældende, at til den forbedrede Folkeundervisning ogsaa maatte svare Lejlighed til at anvende de udviklede Kræfter; ellers vilde den større Kundskab og Dygtighed kun medføre Misfornøjelse, skuffet Ærgjerrighed og Misundelse. Men vil dette ikke sige, at Kræfterne maa have Frihed? Og er det ikke forunderligt, at Biskoppen i samme Øjeblik, han vil lade Staten organisere det økonomiske Liv, tillige bruger det Udtryk, at Arbejderne skulle «hæves op i Middelstanden»? Er «Friheden» og «Middelstanden» ikke helt igjennem paa det Nøjeste knyttede til hinanden? Enigheden mod Friheden mellem Reaktionen og Socialismen, mellem de preussiske Junkere og Lasalles Proletariat, er sandelig ikke til Bedste for Middelstanden. Og er ikke ogsaa de Lande, hvor man nærmer sig mest til at lade hele Folket udgjøre en Middelstand, de samme, som mest have udviklet Friheden, Nordamerika og Schweiz? I Almindelighed har man dog nuomstunder mere og mere anerkjendt dette, at det overalt gjælder Frihedens Bevarelse og Fremgang. Selv ved de politiske Forhandlinger om den bedste Statsform synes man dog mere og mere at blive enig om, at det Afgjørende er, hvilken Form der bedst bævder Individernes Frihed; deraf afhænger det, om man under de for Haanden værende Omstændigheder helst bør vælge de forskjellige Former af Kongedømme, Parlamentarisme eller Republik. Naar man f. Ex. spørger om det ny Tysklands Fremtid, kunne vi heller ikke se rettere, end at selv dette Lands ydre politiske Magtstilling i Længden maa afhænge af, hvorvidt det lykkes dets nu-

værende i Øjeblikket stærke, men i Meget tilfældige og vilkaarlige Statsorden i Længden at udvikle den virkelige Frihed. Hidtil har den tyske Befolkning fremfor Alt staaet saa langt tilbage for den angelsaksiske, fordi den med alle sine stive, bindende Forhold ikke har haft dennes individuelle Duelighed og Handlekraft. Nu maa Spørgsmaalet, selv hvad Statens fremtidige Magt angaar, dog vel væsentlig være dette, om det ny Rige vil svinge mellem Cæsarisme og Socialisme, eller om det derimod ved den Ligevægt mellem de forskellige Kræfter, som vanskelig i Nutiden kan tænkes uden den konstitutionelle Statsform, vil kunne skabe betydelig individuel Udvikling ikke blot i Studerekamret, men ogsaa i Livet. Ja selv om vi ved de dristigste Tankeslutninger vilde forestille os de størst mulige Forandringer i hele Fremtidens sociale Udvikling, kunne vi ganske vist for vort Vedkommende ikke tænke os Andet end en yderligere Udvikling af Friheden. Er det ikke alle Organismers Lov, at selv den største Enhed, den nøjeste Sammenhæng og den mest vidtgaaende Vexelvirkning netop udvikler sig derved, at alle de enkelte Dele hver for sig antage ejendommelige, afsluttede og selvstændige Former? Hvad der i denne Henseende gjælder i Naturens Rige, kunne vi heller ikke tænke os anderledes i Udviklingen af det menneskelige Samfund.

Den Uvilje mod Friheden og den Tilbøjelighed til at ville indskrænke den, som træder saa grelt frem i Biskop Martensens socialistiske Forestillinger og Forslag, er unægtelig ikke noget Enestaaende. Vi skulle gjerne indrømme, at der findes altfor Meget, om ikke just af saadanne Urimeligheder, som dem, han fremsætter i Ethikens og Kristendommens Navn, saa dog af samme Retning. I Virkeligheden er

Sansen for Frihed ikke meget stor hos den store Mængde. Og naar vi for vort Vedkommende ikke kunne slutte os til vort danske politiske Demokrati, er det fremfor Alt, fordi dette altid sætter Ligheden over Friheden. Saaledes som det vanskeliggjør Benyttelsen af vor Statsforfatning ved ikke at ville anerkjende andre Magters selvstændige Berettigelse, den første Betingelse for politisk Frihed, saaledes erklærer det sig ofte endogsaa aabent imod den økonomiske Frihed. Ja selv Grundtvigianerne, som virkelig i visse Livsforhold have en betydelig Fortjeneste paa Grund af deres Frihedsfølelse, gaa paa det materielle Omraader altfor villig med under Ledelsen af Fordomme, Standsfølelse og Misundelse. Saa vidt er det kommet, at maaske endogsaa de allerfleste Mennesker i Øjeblikket virkelig snarest forud slutte imod Friheden; de ere snarest tilbøjelige til at finde et Forslag godt, naar det indskrænker denne. Vi tilstaa, at vi end ikke finde vor Regering ganske fri for denne Smitte. Hvor meget vi end kunne anerkjende den nuværende Konsejlpræsidents politiske Fortjenester, kunne vi dog ikke ubetinget beundre hans lovg. vende Virksomhed. Det er højst karakteristisk at se, hvilke de Lovgivningsarbejder ere, der i de sidste Aar netop under den mæglende Fønnesbechs Ledelse ere blevne fuldførte. Der er den lille Fæstelov, som indførte nye Indskrænkninger, som næsten alle Sagkyndige vare enige om at betragte som i og for sig uhensigtsmæssig, og som da ogsaa uden at gjøre nogen virkelig Nytte som Indrømmelse til Venstre velfortjent undergravede det daværende Ministeriums Stilling ved at lægge det ud med Landstingets Godsejere. Tillæget til Næringsloven, der gennemførtes ved den gamle Lavsmester J. A. Hansens Hjælp, afhjalp ikke Kjøbstædernes berettigede Klager (f. Ex. over

Bygningsskatten), men indførte paa et Par Omraader afgjort skadelige Indskrænkninger. Under almindelig Enighed indførte man endelig en Fabriklov uden nogen forudgaaende Undersøgelse af de faktiske Forhold hos os, uden forud paaviste Misligheder. Der var sikkert nok Grund til her at indføre et vist Tilsyn, f. Ex. af en Læge og mulig tillige af visse lokale Myndigheder; man indførte imidlertid hele det udenlandske Mønster af Fabriklov uden at bekymre sig om det stærke Indgreb, man derved ofte gjorde i den individuelle Frihed, uden Hensyn til den Skade, man derved ofte forvoldte i Befolkningens industrielle Opdragelse. Det er ret betegnende, at det er disse Love, vi have kunnet forene os om, medens det derimod har været umuligt at gennemføre de større Reformer i Skattevæsenet, i de kirkelige Forhold eller i Skolevæsenet, medens der slet ikke har været og ikke har kunnet være Tale om at indføre større økonomisk Frihed i vore Landboforhold eller paa flere andre Omraader, hvor den godt kunde behøves. Det er beklageligt, at vi ere saa langt fra sand Frihed. Men det er jo naturligt nok, at vi ikke saa hurtig kunne lære den. Det kan ikke tit nok gjentages, at det er let nok paa Papiret at forandre Statsformen, men at Tænkemaaden og Retningen ikke paa samme Maade let forandres. Det er forklarligt nok, at vi endnu sidde fast saa vel i Klassefølelser som i den absolutistiske Vilkaarlighed og Overseen af de Enkeltes Berettigelse, at vi derfor endnu hverken have lært paa rette Maade at betragte det Hele eller de Enkeltes Ret og Frihed. Vi pleje at anse vor Civilisation for langt større end Svenskernes, og vi have paa visse Omraader ogsaa Grund til at mene dette. Men Ingen kan komme i nærmere Berøring med den svenske

Befolkning eller med det svenske borgerlige og offentlige Liv uden at føle, hvor meget vi staa tilbage for det historiske Sverige baade i Sans for Friheden og i virkelig Gjennemførelse af den.

Der er endnu en enkelt Betragtning, der nødvendig paaatrænger sig En ved den stærke Udtalelse af socialistisk absolutisk Opfattelse, man i Virkeligheden finder i Biskop Martensens milde theologiske dialektiske Form. Det er den, som følger af, at han her taler som Kirkens Repræsentant, som den, der har Myndighed til at tale i Kristendommens og den kristelige Ethiks Navn. Vi ville nu ikke tale om det Ejendommelige i, at det er Louis Blancs Sætninger mod Principerne af 1789 og deres Individualisme, som Forfatteren her gjentager paa anden eller vel rettere paa tredje Haand efter Reischls Fremstilling af Lasalle, ej heller, hvorlunde Louis Blanc konsekvent ogsaa angriber Reformationen som den aandelige Frigjørelse ved Siden af Revolutionen som den verdslige. Vi have unægtelig hidtil haft den Opfattelse, at det sande protestantiske Princip trods alle hierarkiske Tendenser i Virkeligheden stod i nøje Sammenhæng med den ydre Frihed. Men hvad vi i Særdeieshed ikke kunne undlade endnu her at fremhæve, det er det Betænkelige i, at Forf., den udmærkede, højt ansete Lærer og Indehaveren af den øverste Værdighed i den danske Kirke, kan vise sig i den Grad at staa udenfor det virkelige Liv, baade den almindelige Virkelighed og de særlige konkrete danske Forhold. Hvad skal Kirkens Fremtid blive, naar den Månd, som særlig er kaldet til at fremme og hæve dens Udvikling, opfatter og taler paa denne Maade? Der var en Tid, da den katholske Kirke i sig indbefattede al Lærdom, Kundskab til Lov og Ret, til Statens Styrelse ind-

adtil og udadtil, kort sagt næsten hele Civilisationen. Den samme Kirke endte i det nordlige Evropa med at være foragtet af Tænkerne og betragtet med fuldstændig Ligegyldighed af den store Mængde, og den faldt da i et Øjeblik dels for de kraftige Reformatorens Slag, dels for deres Haand, som efterstræbte dens verdslige Gods. Vor nuværende Folke- eller Statskirke er ikke foragtet — den har ikke givet Anledning dertil —, men den er betragtet med stor Ligegyldighed af den store Mængde. Biskop Martensen og Andre, der som han sidde indhyllede i deres Værdighed, skulde dog høre Kirkens Forhold blive forhandlede mellem Befolkningen, ved Folkemøder og andre lignende Lejligheder. Der er intet Spørgsmaal, det i Øjeblikket i den Grad gaar løs paa. Det er barokt og uden væsenlig Betydning, naar P. Chr. Zahle indbringer Forslag om, at Sognene skulle have Lov til at antage Overlærere i Stedet for Præster. Det er kun Søren Kjær, som vil give Degnene Præsternes Lønning og Præsterne Degnenes. Og naar Villads Holm erklærer, at Mormonpræsterne gjøre mere Nytte end Statskirkens Gejstlighed, er dette ganske vist næppe bogstavelig Mandens Mening. Men alt dette og meget Andet af samme Slags er dog ganske betegnende Tidens Træk. Alt samler sig mod Kirken, som den nu staar, Iveren efter hurtigt Fremskridt, Demagogiet, Misundelsen, ganske vist Kræfter af den forskjelligste Art. For nogle Aar tilbage saa det ud, som om Kirkens Mellemværende med Staten skulde løses derved, at Kirken organiseredes som selvstændig Anstalt og selv modtog sit Gods. Nu er man derimod enig om at anerkjende dette som Statens Ejendom. Ligger det da ikke nær fra et rent borgerligt Standpunkt at undersøge, om disse halvtreds eller halvfjerdsindtyve Millioner, hvor

mange det nu er, virkelig anvendes paa den for Befolkningens Udvikling hensigtsmæssigste Maade? Bønderne beklage sig over, at man i Sogne med én Kirke har skabt faste Kapellanier alene for at anvende de store Indtægter i Stedet for at forbedre deres Skolevæsen. Og er det ikke rigtigt, at Kirken i alt Fald ikke mere har just den samme Betydning for Folkets Oplærelse, som den en Gang har haft? Kan man ikke let komme til i det Mindste at nære nogen Tvivl om Statskirkens Fremtid i dens nuværende Form, naar man ser, i hvilket Forhold en Mand, der i denne Kirke indtager en Stilling som Sjællands nuværende Biskop, staar saa vel til Tidens store Rørelser som til det daglige Livs smaa Ting, hvad det er for Bidrag, han bringer til Civilisationens og Folkets ydre Velfærds store Sag?
